

بررسی جنبه های زبان شناختی اسطوره ها در ادبیات بومی کرمانشاه

مرجان مرآت^{۳۵}

چکیده :

ورود به ادبیات بومی کرمانشاه انسان را با دنیایی بکر و سرشار از تازگی روبرو می کند در واقع ادبیات بومی با لحن و انسجام خاص خود به مخاطب نگرشی بدیع می بخشد. نمادها و اسطوره هایی که در این ادبیات مطرح می شوند بدلیل وجود اشتراک میان آرزوها و احساسات بشری شباهتهای بسیاری با اسطوره های سایر ملیت ها دارند. حتی در سطح کلان وقتی به ادبیات ملی میرسیم می بینیم که از باورهای بومی نشات می گیرند. در این بین وجود اسطوره ها در قصه ها و افسانه های بومی می توانند آینه ی تمام نمای خواسته های بشری باشند. وجود اسطوره ها در ادبیات بومی کرمانشاه تجلی خاصی به این نوع از ادبیات می بخشد. جلوه های گوناگون این اسطوره ها را در ادبیات داستانی و شعر می توان دید. در حوزه ادبیات داستانی می توان به علی محمد افغانی با کتاب شوهر آهو خانم و علی اشرف درویشیان با سالهای ابری اشاره کرد. این نویسندگان با پرداختن به شخصیت هایی چون آهو خانم در کتاب شوهر آهو خانم و بی بی در کتاب سالهای ابری توانسته اند اسطوره هایی جاودان پدید آورند. در این مقاله بر آنیم که با بررسی دقیق زبانشناختی این اسطوره ها تصویری جدید با رویکردی نو از این اسطوره ها ارائه دهیم. در همین راستا این آثار را به بررسی دقیقتر گذاشته تا با پرداختن به جنبه های زبانی بکار رفته به دیدگاههایی نوین و بدیع دست یابیم.

کلمات کلیدی : ادبیات بومی . اسطوره . ساخت کلان . انطباق ذهنی . تحولات در زمانی . تحلیل گفتمان

^{۳۵} Email : marjanmerat@yahoo.com

جایگاه کرمانشاه در ادبیات بومی :

ادبیات بومی کرمانشاه از دیر باز تا کنون با نام های بزرگی چه در زمینه شعر و چه در ادبیات عجمین بوده است. منصور یاقوتی نویسنده و منتقد ادبی کرمانشاهی عقیده دارد که کرمانشاه در ادبیات بومی جایگاه شاخصی دارد، بویژه در حوزه شعر و ادبیات داستانی.

در زمینه ادبیات داستانی اگر نگاهی بیندازیم با آثاری همچون (شوهر آهو خانم) و (سالهای ابری) برمی خوریم. در شعر هم ابوالقاسم لاهوتی از جمله شاعران بنام کرمانشاهی است که با تایید شمس لنگرودی بنیانگذار راستین شعر نو فارسی است.

ادبیات بومی پیوسته توانسته است نگرشی تازه همراه با زیبایی هایی بدیع را منتقل نماید و در مقابل مخاطب خود جهانی جدیدی را بگشاید.

در همین راستاست که فرهنگ و ادبیات بومی کرمانشاهی را سرچشمه ای می دانند که تازگی هایش می تواند نه تنها در میان گویسوران ، بلکه در میان فرهنگهای گوناگون ایرانی از جایگاه والایی برخوردار باشد. بدون شک تزریق هنرمندانه این گونه نگرش ها به بستر فرهنگ و ادب فارسی می تواند حتی به شعر و ادبیات فارسی جلوه ی تازه تری ببخشد. با توجه بر لزوم وجود رویکرد بومی در ادبیات کرمانشاه می توان گفت که ادبیات داستانی در این خطه یک بازگشت به فرهنگهای بومی را تجربه می کند.

این ویژگی را می توان بخوبی در سایر جوامع بشری نیز دید که به نوعی به بازگشت و رجوع به انگاره های بومی پناه آورده اند ، البته نه به شکل کلاسیک. ذکر این نکته نیز مهم است که یکی از المان های پست مدرنیسم بازگشت به خرده فرهنگ ها و فرهنگهای بومی است.

- ماهیت اسطوره :

اسطوره ، در کاربرد عمومی اغلب به عنوان داستانی که اعتقاد شدید مبتنی بر واقعیت دارد شناخته می شود. تحول اسطوره های هر قوم ، معرف تغییر زندگی ، دگرگونی ساختارهای اجتماعی و تحول اندیشه و دانش است.

اساطیر، به واقع روایاتی هستند که از طبیعت و ذهن انسان بدوی ریشه می گیرد و بر آمده از رابطه دو سوبه این دو است . به طور کلی ، اسطوره ها با زندگی مذهبی و معنوی یک جامعه پیوند خورده به نحوی که ریشه در سنتها و عقاید یک ملت دارند.

در تعاریف فولکلوریستها ، اسطوره ها می توانند پاسخی باشند به پیدایش عرفهای فرهنگی و نهایتا شخصیت هایی که وجود چنین عرفها و خصیصه هایی در آنها باعث بوجود آمدن کهن الگوها و اسطوره هایی می شود . در مطالعه فولکلور (افسانه های قومی و اجدادی) ، همه سنتهای مقدس اسطوره ایی را دارند و جایی نیست که در کاربرد این اصطلاح ، واژه تحقیر آمیز یا عبارتی غیر رسمی استفاده کرده باشند، مگر اغلب در کاربردهای عمومی. (ویلیامز، ۱۹۸۱)

برخی اسطوره ها به طور کلی زاده بخشی از یک روایت شفاهی هستند و فقط در نوشته های قدیمی یافت می شوند و خیلی از آنها در ویرایش های گوناگون وجود دارند.

بر اساس فصل هشتم کتاب (آشنایی با فلسفه و اسطوره) ، اسطوره ها همگی از یک حقیقت مسلم و غیر قابل

انکار نشات می گیرند. آن دسته از کسانی که چه در گذشته و چه امروزه به پژوهش و واکاوی و شناخت

اسطوره ها اشتغال دارند ، تا کنون برای اسطوره تعریف مشخص دقیق و پذیرفتنی برای همگان نیافته اند، بلکه

هر یک به میل و وابستگی های اجتماعی خویش آن را تعریف کرده اند.

گهگاه در تعریف متخصصان از اسطوره ، اشکالاتی دیده می شود علت آن این است که آنها به اسطوره از سر اعتقاد و ایمان می نگرند. چنین دیدگاهی می تواند به ساختار اسطوره لطماتی وارد کند . در مقابل این دیدگاه ، اعتقاد دیگری نیز وجود دارد که نشان می دهد اسطوره باید با نهاد زنده مورد بررسی قرار گیرد و پنین اسطوره هایی بسیار مهمتر از نهاد های کهن هستند. (برنارد،

۱۹۹۲)

- ادبیات بومی، اسطوره ها و نمادها

برای پرداختن به این موضوع ، در ابتدا این سوال را مطرح می کنیم که آیا نمادها و اسطوره هایی وجود دارند که در ادبیات بومی بکار روند؟

در پاسخ به این سوال باید گفت که به دلیل اشتراک آرزو ها ، امیال و احساسات بشری بسیاری از اسطوره ها در ملیت ها و قومیت های مختلف مشترک اند . البته اختلاف زیست محیطی ، جغرافیایی و غیره... سبب می شود که برخی از اسطوره ها در قومی ویژه و برجسته شوند.

گاهی اساطیر اقوام مشترک اند. به طور مثال اسطوره مردی پهلوان که پیوسته به مبارزه با ظلم برمی خیزد را می توان به شکلهای مختلف در داستانهای قومی و بومی سرتا سر جهان دید.

در سطح کلان وقتی به ادبیات ملی و رسمی می رسیم می بینیم که از اسطوره ها با شکلی اندک متفاوت که هسته اصلی اش را یک باور بومی به وجود آورده است ، جان می گیرد.

در اینجا می توان گفت که باور های بومی مشترک در اسطوره ها و ادبیات بومی به نوعی هم آمیزی و تعدیل می رسند و به باوری مبدل می شوند که قابل تعمیم به همه قومیت ها است و در هسته ی اصلی خود میتوانند با ناخودآگاه بشر تفاهم برقرار کنند.

- کاربرد اسطوره در ادبیات داستانی :

برای بررسی اسطوره ها در ادبیات بومی کرمانشاه در قدم نخست باید به سراغ برترین آثار ادبی در میان نویسندگان برجسته کرمانشاهی برویم و در همین راستا ، دو کتاب ارزشمند (شوهر آهو خانم) اثر علی محمد افغانی و (سالهای ابری) علی اشرف درویشیان را به بررسی می گذاریم.

در کتاب شوهر آهو خانم که مضمون اساسی آن توصیف وضع اندوهبار بعضی از زندگی ها و نكوهش از آئین چند همسری است ، مشاهده می کنیم که افغانی با برجسته کردن شخصیت آهو تلاش دارد که به مخاطب خود او را همچون اسطوره ای جاویدان معرفی کند.

آهو نه فقط بعنوان یک زن بلکه بعنوان نمادی از مقاومت ، ایثار ، از خودگذشتگی ، شفقت و مهربانی در این داستان جلوه می کند. نماد آهو نمادی است از تمام زنانی فداکار که قرنهای بنیان خانواده را حفظ کرده اند. چنین شخصیت پردازی هایی را در آثار نویسندگان برجسته دنیا نیز می توانیم شاهد باشیم. درباره این کتاب می توان گفت که نویسنده در این داستان از زندگی مردم عادی اجتماع ما تراژدی عمیقی پدید آورده و به ذکر صحنه هایی پرداخته است که انسان را به یاد صحنه های آثار بالزاک و تولستوی می اندازد.

افغانی که به سبک واقع گرایان (رئالیست) اروپایی قرن نوزدهم می نویسد، دانای کل است که از برون و درون شخصیت های اثرش آگاهی کامل دارد. نخست ظاهر آنها را توصیف می کند ، سپس طی برخوردهایی که با دیگران دارند ، روحیاتشان را می نمایاند و عاقبت با قرار گرفتن در موقعیت آنان نسبت به رویدادها اظهار نظر می کند.

آهو خانم زن زحمتکش و بردبار کرمانشاهی نمونه واقعی زن ایرانی است. در اینجا افغانی تلاش دارد از شخصیت آهو تصویر اسطوره ای واقع گرایانه را ارائه دهد.

از فصل دوم به بعد ، آهو خانم محور داستان قرار می گیرد و طرح داستان به یاری او بسط می یابد . آرامش و قابل اعتماد بودن آهو خانم آنچنان بر تمامی داستان تاثیر می گذارد که حتی در صحنه هایی که حضور ندارد ، وجودش محسوس است. در عین حال پیوستگی متقابل او به آدم های دیگر ، سبب استحکام ساختمان اثر می شود. در مقابل این اسطوره شخصیت هما معرفی می شود که منادی از بلهوسی و تجدد است. اگر به شخصیت آهو پرداخته شود ، متوجه می شویم در طول داستان و در صحنه تنازع بقای وحشیانه ای که در خانه او رخ می دهد ، آهو تغییر می کند و بعد از پشت سر گذاشتن نوعی دگرگیزی به آگاهی ارزشمندی از خود دست می یابد در حالی که صبورانه از کانون خانوادگی اش دفاع می کند.

در کتاب سالهای ابری ، علی اشرف درویشیان بی بی بعنوان بزرگ خانواده از رنج ها و مرارت ها که در طول سالیان تحمل کرده می گوید. در این کتاب بی بی بعنوان مادر زهرا شناخته می شود که نام اصلی و واقعی اش صغرا است. بی بی با محوریت دادن به موضوع داستان پیوسته با تعریف کردن قصه های گوناگون بازگشت به گذشته را به محتوای داستان اضافه می کند.

او همراه خانواده اش در محله فیض آباد کرمانشاه ساکن است و تصویری دقیق از نحوه زندگی آنها ارائه شده است. بی بی بعنوان ستون اصلی خانواده تلاش دارد که از بنیان آن دفاع کند و راه حلی برای مشکلات بیابد.

- بررسی جنبه های زبانشناختی اسطوره ها :

بر اساس دیدگاه فرکلاف در ارتباط با تحلیل کلام عوامل متنی و گفتمانی اسطوره ها را می توان مورد بررسی قرار داد.

فرکلاف تحلیل گفتمان را چگونگی تبلور و شکل گیری معنا در ارتباط با عوامل درون زبانی ، محیط بلافصل زبانی و نهایتا عوامل برون زبانی (زمینه های اجتماعی ، فرهنگی ، موقعیتی) می داند . (فرکلاف، ۱۳۷۹)
هنگامی که در تحلیل کلام اهمیت دارد، بررسی کاربرد زبان چه در صورت گفتاری و چه در صورت نوشتاری است. در این بررسی ها و تحد زبان فراتر از کلمه است ؛ زیرا آنچه کوشش و هنگام برقراری ارتباط چه به صورت گفتاری و چه نوشتاری با دیگران بکار می برد کلامی به هم پیوسته است که در بافت معنا می یابد. زبان علاوه بر برقراری ارتباط - که نقش اصلی آن است - نقش های فرعی دیگری هم بر عهده دارد که به طور مثال گاهی می تواند این نقشها به صورت صریح و گاهی به طور غیر صریح (ضمنی و پیچیده) اعمال شوند.

در کنار بحث تحلیل گفتمان ، می توان مفهوم انطباق ذهنی ۱ را نیز مطرح کرد. بر اساس یک اعتقاد سنتی نقش زبان تبدیل جهان خارج به صورت های زبانی است. به این ترتیب یک رخداد با موقعیت خاص را می توان به طرق مختلف بیان کرد. نحوه بیان یک رخداد به نوع مفهوم سازی در ذهن گوینده باز می گردد. (

مانفرد: ۲۰۰۱)

با توجه به تعریفی که از تحلیل گفتمان بیان شد می تران گفت که مفاهیم بکار رفته در کتاب شوهر آهو خانم تحت تاثیر عوامل اجتماعی و فرهنگی آن زمان تلاش دارد واقعیتها را به نحوی صادقانه بین کند و این موضوع را می توان از لابلای کل متن به خوبی مشاهده کرد.

1. Mental construal.

گفتار و کلام شخصیت آهو پیوسته از حالتی برخوردار است که گویای روح بزرگ او است. نویسنده با بهره بردن از این نوع کلام و محیط بلافصل زبانی جا به جا سیر داستان را می گسلد ، پند و اندرز می دهد ، از بزرگانی چون ارسطو و پاسکال نقل قول می آورد ، مفاهیم اخلاقی را بیان می کند و اساطیر یونان و احادیث مذهبی را به یاری می گیرد.

گفتگو هایی که با توجه به عوامل درون زبانی و بافت درونی گفتار در این کتاب صورت می گیرند اغلب در شکل دادن به سایر شخصیتها و پیشبرد حوادث به کار می آیند، اما گاهی به سخنرانی های طولانی تبدیل می شوند. بابررسی دقیق متن داستان کلام به کار رفته در کاراکتر آهو بتدریج شاهد پدید آمدن هویتی تازه از او می شویم که از موجودی ترسو به زنی پر تحرک و دارای اعتماد به نفس مبدل می شود. با توجه به چنین رویکردی به کاربرد کلام در شخصیت بی بی در رمان سالهای ابری باز می گردیم. در داستان این کتاب لهجه کرمانشاهی کاملا مسلط است و کاربرد لغات ، اصطلاحات کرمانشاهی کاملا هویدا است. بی بی به عنوان یکی از شخصیت های اصلی داستان که قسمت عمده سخنانش به شکل محاوره نوشته شده است ، پیوسته بر سر گذشت غم انگیز خود تاکید دارد.

در اینجا به ذکر نمونه هایی عینی از کتاب می پردازیم که با توجه به بافت موقعیتی داستان توانسته است انطباق ذهنی خاصی را برای مخاطب بوجود آورد، به نحوی که موقعیتهای خاص را در قالب کلام به بهترین نحو نشان داده است.

- بی بی : نمی دانم ای حرفا به چه دردی می خوره ؟ می شه نان ؟ می شه آب ؟ می شه نان خورشت ؟

سیکو (نگاه کن) مردم چه چپی (دستی) میزنن ! (ص ۵۱)

- بی بی : تو رو خدا ننگی بالاتر از ای هس که دو تا استکان (عینک) هشتی (گذاشتی) رو دماغت ، عین

باده غش (عین جغد) (ص ۵۶)

- بی بی : آدم اگه تو پیری پلو خوردن یاد بگیره لقمه را یک راست می چپانه تو گوشش (ص ۱۵۴)

- نتیجه گیری :

با توجه به تمامی نکات گفته شده درباره شخصیت پردازی این دو کتاب می توان اینگونه نتیجه گرفت که شوهر آهو خانم و سالهای ابری بخوبی توانسته اند یک دوره تاریخی را از ورای عملکرد شخصیت‌های کتاب به نمایش بگذارند. افغانی با خلق کردن یک اسطوره از شخصیت آهو تلاش داشته جنبه های تازه ای از ادبیات بومی کرمانشاه را توصیف کند. او موفق می شود که خواننده را (در انتظار اینکه چه خواهد شد) نگه دارد. این امر موفقیت کمی برای یک اثر نیست. با توسعه ساختمان رمان ، افغانی وقایعی را که بر خانواده کرمانشاهی می گذرد در یک دره تاریخی می گستراند. افغانی در این رمان با باریک بینی و اطناب به شیوه بالزاک دنیای شلوغ و پر ازدحامی را خلق می کند، که آدم های اصلی و جانبی آن درگیر حوادثی گوناگون اند. اما جان مایه رمان ، پرداختن به شخصیت اسطوره ای آهو خانم است . همچنین ، کتاب سالهای ابری درویشیان با پرداختن به جنبه های زبانشناختی دقیق و بکار بردن اصطلاحات عامیانه همواره تلاش نموده فضای دقیق داستان را با انطباق های ذهنی برای مخاطب خود همراه سازد. در این راستا از بی بی و کلام خاص او بعنوان بهترین ابزار استفاده نموده. بی بی نه تنها بعنوان یک بزرگتر که همه برایش احترام قائل اند ، بلکه بعنوان اسطوره ای جاویدان در ذهن خواننده باقی می ماند.

- منابع :

- دبیر مقدم، محمد (۱۳۸۳) زبان شناسی نظری، تهران: انتشارات سمت.

- فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹) تحلیل انتقادی گفتمان، ترجمه گروه مترجمان، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات و رسانه ها.

- فیروزی، حبیب (۱۳۷۵) تحلیل آثار سالهای ابری و شوهر آهو خانم. تهذاب: انتشارات توس.

Bernard, J.W.(1992) Myth and Nature , Cambridge University Press.

Manfred . K. H. (2001), Narratology . A guide to the theory of Narrative.

Williams , N. (1981) Mythology world, Oxford University Press.

